

A Nemzeti dal múzeumkerti legendája – hagyomány és valóság

Az 1848. március 15-i forradalmi nap eseményei gyermekkorunktól bennünk élnek. A Pilvax kávéház, Landerer és Heckenast nyomdája, Múzeumkert, Táncsics börtöne... Az otthon hallottak és a tanórákon tanultak, a könyvekből, szakmai és ismeretterjesztő lapokból, a rádióból, a televízióból és most már mindinkább az internetről megismerhető tudnivalók e nagyszerű eseményről mind-mind ismeretünk és, ami sokkal fontosabb, identitásunk részévé tették '48 márciusát. De egy-egy érdekes előadás, egy-egy nagyon jó film mellett a legjobban az ünnepségek folyamán válik élményszerűvé mindaz, ami 1848-ban történt.

Az ünneplés legfontosabb központi színhelye már hosszú évtizedek óta a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsője, kertje. Az emberek nagy többségének a 48-as forradalom hallatán rögtön a Múzeumkert jut az eszébe, mint a legemblemikusabb helyszín; és amikor felidézük magukban a helyszínt, akkor mindenki a Nemzeti dalt szavaló Petőfit képzei el vagy az őt évről évre megidéző előadót. Érdekes, hogy leginkább elfogadott ünnepünk egyik legelőbb mozzanata valójában csak legenda, olyan legenda, amely hagyományt szült.

Már több mint száz éve egy emléktábla hirdeti a Nemzeti Múzeum lépcsőzete bal (a múzeumból nézve jobb oldali) mellvédjének falában, hogy Petőfi Sándor 1848. március 15-én „*e helyről szavalta el*” a Nemzeti dalt. A korabeli újságok híradásaiból tudjuk, hogy az emléktábla-állítás 1898-ban, az 50. évfordulón merült fel. Az emléktábla költségeinek fedezésére a Bölcsészhallgatók Segélyező Egyesülete indított gyűjtést. Az adományok azonban lassan csordogálhattak, mert az aranyozott betűkkel kivéssett márványtábla ünnepélyes leleplezésére csak 1900. március 15-én kerülhetett sor. Az emléktábla ötlete Beöthy Zsolt irodalomtörténész, akadémikus, egyetemi tanártól származott, valószínűleg ő fogalmazta annak szövegét is. A Petőfi-emléktábla avatásakor Ónody Jenő joghallgató szavalta el a megjelölt mellvédről a Talpra magyart, majd Vörös Béla bölcsészhallgató mondott ünnepi beszédet. Ezt követően került sor az emléktábla leleplezésére. A *Budapesti Hirlap* tudósítása szerint: „*A tábla láttára percekig tartó éljenzés hangzott föl.*” A tetszésnyilvánítás után Hanzséros Bálint szavalta el erre az alkalomra írt ódáját.

Ez az emléktábla is jól tükrözi a korabeli köztudatot, melyet akkor még nem cáfol meg a történetírás sem. A történettudomány 1848-ról szóló szakmunkáin kívül a népszerű kalendáriumok és a különböző napilapok március tizenötödikei számai is erősítették a közvéleményben ezt a tévhitet. Ez aztán olyanira meggyökeresedett, hogy tulajdonképpen mind a mai napig tartja magát, noha évek óta minden ünnepi közvetítés kapcsán elhangzik a médiában, hogy Petőfi a Nemzeti Múzeum előtt nem szavalta el a Nemzeti dalt.

A Nemzeti dalt Petőfi két nappal a forradalom előtt írta – eredetileg a tervbe vett József-napi népgyűlésre. A forradalom versét a Landerer-Heckenast nyomdában nyomtatták ki (a Szép utca és a Kos-

suth Lajos utca sarkán ma is álló épületben) a *Tizenkét pont*tal együtt, mégpedig úgy, hogy Petőfi emlékezetből vetette papírra az egyes versszakokat, mivel a költemény eredeti kéziratát otthon felejtette. A „magyar sajtónak censura által meg nem fertőztetett ágyából az első törvényes testvérpárt” (Kléh István) fél tizenkettőkor kezdtek nyomtatni és ahogy elkészültek, már szét is osztották az akkorra már szép számmal megjelent pesti polgárok között. (A *Tizenkét pont*ot német nyelven is kinyomtatták a pesti német ajkú polgárság számára. A Nemzeti dal először 1848. március 18-án jelent meg német nyelven, Zerffi Gusztáv fordításában, a Pesten kiadott *Spiegel*ben.) Egy óra tájban a forradalom „szervezői” kihirdették, hogy délután 3 órakor a Nemzeti Múzeum udvarán folytatódik a népgyűlés és ott osztják szét majd az addig elkészülő nyomtatványokat. Ezeket egyébként kiragasztották az utcasarkokra is, sokan így olvasták először.

A délutáni, múzeum előtti népgyűléssel kapcsolatosan Petőfi a következőket jegyezte naplójába: „*A szakadó eső dacára mintegy tízezer ember gyűlt a múzeum elé. A szabad téren, szabad ég alatt vész előtt zúgó tengernek látszék felülről a sokaság.*” Petőfi tehát felülről, a múzeumlépcsőről, illetve a lépcső oldalpárkányáról látta az egybegyűlteket és egy rövid beszédet biztosan mondott. Ennek a népgyűlésnek több szónoka is volt: Petőfi mellett Vasvári Pál és Irinyi József.

Arra, hogy Petőfi beszédet mondott *van*, arra azonban, hogy elszavalta volna a Nemzeti dalt a múzeum előtt, *nincsen* egykorú forrás. Sem ő nem ír róla naplójában, sem a márciusi ifjak visszaemlékezéseiben nincs rá adat, de az 1848 márciusában megjelenő és a nagy nap eseményeiről szóló hírlapi beszámolóiban sem olvashatunk erről. Pedig az egykorú tudósítások minden egyes helyen megemlítik, hogy Petőfi március idusán hol szavalta el híres költeményét. Ezekből biztosan kiderül, hogy elszavalta a Pilyax kávéházban, majd az orvostanhallgatók és harmadszor a joghallgatók előtt is. Este a Nemzeti Színházban Egressy Gábor adta elő a verset.

A múzeum udvarán tartott népgyűlésen tehát Petőfi Sándor nem szavalt, csak egy rövid buzdító beszédet tartott, lehetséges, hogy a jelenlevők közül számosan emiatt gondolhatták (messzebb állva, nem hallva őt), hogy a Talpra magyart szavalja. Egy ilyen szemtanú volt gróf Zichy Jenő, aki 14 évesen egy, a múzeummal szemközti házból látta Petőfit „szavalni”. Zichy 1904-ben emlékezett vissza, amikor már az utókor emlékezetébe élesen bevésődött a múzeum mellvédjén szavaló Petőfi alakja. „*Gyermek voltam, de ma is úgy hallom, fülemben cseng, hogy ébredj magyar.*” Zichy láthatta Petőfit, de hallani, legalábbis tisztán aligha hallhatta őt (hangosítás hiányában). Mindenesetre az „ébredj magyar” felszólítás eljuthatott a szemközti házból figyelő Zichy füléig, igaz ilyen felszólítás a Nemzeti dalban nem szerepel. (Petőfi beszédében azonban szerepelhetett.) A tévedés, illetve a hagyomány születéséhez mégis a leginkább talán az a grafikai ábrázolás járulhatott hozzá, amely a Vahot Imre szerkesztette *Pesti Divatlap* 1848. április 22-i számának mellékletében szerepelt. A melléklet a Kálóczy János által megzenésített Nemzeti dal kottáját tartalmazta, a kotta címlapján az oldalpárkányon szavaló (beszédet mondó) Petőfi ábrázolásával. Ez az ábrázolás aztán másolatokban és különböző variációkban terjedt el, illetve jelent meg újra és újra. (Lásd lapszámunk borítóját.)

Mi történt akkor valójában 1848. március 15-én a Nemzeti Múzeum előtti tágas téren?

Először is kiosztották az időközben kinyomtatott *Tizenkét pont* és a Nemzeti dal példányait, melyre Birányi Ákos, az egyik „márciusi ifjú” így emlékszik vissza: „...*a nyomtatvány-kiosztók ezeket előbb egyenkint adogatni kezdték, de csakhamar ostromolt várkint rohantatván meg, csomónkint magasra feldobták, s úgy szórták a nép közé. Ezer kéz viaskodott a légben utánok, és százat meg százat összetéptek, csak hogy még rongyait is szerencsések lehessenek bírni...*” A Nemzeti dal egyik nyomtatott példányát maga Petőfi adta át ünnepélyesen Kubinyi Ágoston múzeumigazgatónak, melyre saját kezűleg a következőket írta: „*Az 1848diki márczius 15kén kivívott sajtószabadság után legeslegelőször nyomtatott példány, s így a magyar szabadság első lélekzete.*” (Ezt a példányt ma is őrzi az Országos Széchényi Könyvtár.) Petőfi, Vasvári és Irinyi említett beszédein kívül még egy említésre méltó esemény történt: a népgyűlés elhatározta, hogy a pesti Városháza elé vonul és képviselői útján a *Tizenkét pont* elfogadását követeli a tanácsnokoktól. Közfelkiáltással a küldöttség tagjává választották *Jókain, Irinyin, Vasvárin, Irányin* és Egressyn kívül természetesen *Petőfit* is.

A Nemzeti dal „múzeumkerti” hagyománya immár több mint 160 éves, szinte egyidős a forradalommal, az aznapi valós történésekkel. Bár tévedésen alapul, elmondhatjuk, hogy az idő folyamán szép és nemes legendává vált. Olyan hagyománnyá, melyet nem szeretnénk elveszteni.

Debreczeni-Droppán Béla

Öt év, tizenkét emlékhely

Az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Alapítvány életéből

Mint a földkerekségen mindenütt, az örök változás az egyedüli állandó, minden mozgásban van. A tétel a településekre és hálózatukra ugyancsak érvényes. Alakulásuk hol lendületes, hol stagnáló képet mutat. Hazánkban, a Kárpát-medencében hasonló a helyzet, ahol a bekövetkezett történeti folyamatokat általában a honfoglalás idejétől vizsgáljuk és elemezzük, jöllehet célszerű visszatekinteni korábbi időkre.

Így áll a dolog a településekkel is. A neolitikum óta különböző népek által folyamatosan lakott Kárpát-medencében a különböző kultúrákat teremtő népek életmódjuknak megfelelő lakóhelyeket hoztak létre, és azok hálózatát alkották meg. A neolit kor letelepedett, földműveléssel foglalkozó népei például az élővizek, (folyók, tavak) partjain alakították ki ún. *tell* településeiket, a nomád nagyállattartók pedig életmódjuknak megfelelően gyorsan változtatható lakhelyeken éltek. Már ebben az időben hajózták az arra alkalmas folyókat és egyéb vizeket, továbbá kialakultak a fő útvonalak, és átkelő helyeik. Gondoljunk csak a nagy nyugat-keleti utak átkelőhelyeire, Budára és Pestre valamint Szegedre, ahol a Maros és a Tisza mentén haladó utakon járók és a folyókon hajózók vehették az irányt nyugat felé. E helyeknek és sok társuknak régészeti emlékeit már feltárták. Honfoglaló elődeink, akik ismerték a téli-nyári szállások rendszerét, faházakban és sátrakban egyaránt laktak, valamint az előtűk járók által kitaposott utakon és használt vizeken közlekedtek.

A településhálón egyre inkább azok a helyek kaptak hangsúlyos szerepet, amelyek forgalmi csomópontok lettek, továbbá a vizek melletti téli szállásokból jöttek létre az állandóan lakott falvak, amelyek éppen úgy sorakoztak egymás mellett a hegyes vidékek folyóvölgyeiben, mint az alföldiek folyói és tavai mellett. A kisebb, nagyobb települések körül a vizektől távolabb ideiglenes lakott helyek, állattartó szállások alakultak ki. Így jött létre már a honfoglalás után a települések hierarchikus rendje.

Eme állapoton jelentős változás akkor következett be, amikor az úri nemzetségek birtokaikban osztyalt tettek, azaz egymás között felosztották őket, és ki-ki szolgálja népével a saját birtokára költözve letelepedett. E mozgalom során sok 5-10 házas apró falu, szolgatelepe keletkezett. Közülük az életképtelnek hamar megszűntek, az erősek megizmosodtak és faluvá fejlődtek. E helyzetet maig őrzik a Dunántúli aprófalvas vidékei. Az ún. falupusztásodás okai között a gazdaságiak mellett a háborús események, valamint természeti és egyéb katasztrófák (árvíz, tűzvész) játszottak szerepet. A falupusztásodási folyamatra erősen hatott az Alföldön a tatárjárás, majd a XV. században a nagyállattartás legelő igénye, végül a török hódoltság és a visszafoglaló háborúk kora. Eme elnéptelenedett helyek emlékét oklevelek őrítik meg, valamint régészek ásói tárták fel nyomukat.

A törökkor és a Rákóczi-szabadságharc után az országon belül bekövetkezett vándorlás és a telepítések nyomán új falvak sokasága született, ám nem minden korábbi helyet ültek meg. Ilyenek voltak például a mezővárosi szinthez közel jutott óriásfalvak, mint például a mai Hódmezővásárhely határában állott Csomorkánya, a Szentek közelében feküdt Donáttornya, vagy a középkori templomromjáról híres, Nagybecskerek melletti Aracs. Mégis, ezen időtől kezdve a lakosság, és ennek megfelelően a települések és az egyes településeken élők száma folyamatosan gyarapodott egészen az első világháború végéig, amivel egyúttal egy rövid ideig tartó népességrobbanás időszaka zárult le hazánkban. Ez a nyugati országokban jóval hosszabb ideig tartott. A tárgyalt időszakban a településhálón annyi változás következett be, hogy a vasút kiépítése szerkezeti változásokat hozott. A Dunántúlon, például Szombathelynek mint vasúti gócpontnak a jelentősége megnövekedett, Kőszegé aláhanyatlott, Sopront messze megelőzte Győr. Az Alföldön némely Tisza menti helyek jelentősége csökkent, másoké emelkedett.

A két világháború között az ún. demográfiai átmenet időszakában a népesség növekedése lassan megállt, és a XX. század utolsó harmadában száma csökkenni kezdett. Mint mindig, a folyamatnak főképp a kis és a gyenge települések estek áldozatul. Megindult a falvak lakosságának csökkenése, amelybe a mezőgazdaság kolhozosítása nagymértékben belejátszott. A minden tekintetben meggyengült helyiségek sokasága ma egyre kilátástalanabb helyzetben a létéért küzd.

Ezt a dióhéjban bemutatott hosszú időszakot (*longue dure-t*) a Magyarország történeti statisztikai helynévtárának munkálatai során tanulmányozó főszerkesztő, *dr. Kovacsics József*, az újkori magyar történeti demográfia atyja és emellett sok tudomány művelője tapasztalatai nyomán vetette fel és szervezte meg a *Pusztuló és Elpusztult Magyar Falvakért Egyesületet* ismert demográfusok és egyetemi tanárok részvételével, amely már öt éve fejt ki tevékenységét. A gondolat nem a tudós íróasztala mellett,

könyvhalmazok közepette, hanem a településhálózat legszámosabb, ám leggyengébb egységének, az aprófalvak csoportjának a létéért aggódásból született. Időszerűségét példázza, hogy a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége hasonló célú mozgalmat indított el, továbbá sok emberben, köztük kortárs tudósokban fogalmazódott meg a törődés igénye. Kelemen Ferenc később egyesületünk alelnöke, például a Nógrád megyei Szűcs határában 2002-ben a valamikor Pusztaszűcs néven ismert, a török-korban elnéptelenedett helyen keresztet emelt, amelyet megcsodálhat, aki a Bükk és a Mátra nyúlványban kanyargó útról feltekint az Egyház-hegy felé. Egy nem hazai példát említek még, a nemrég elhunyt aradi történész, Kovách Géza Eltűnt települések Arad megyében című, 2005-ben megjelent kötetét.

Az egyesület 2003 nyarán tartotta alapító közgyűlését Kovacsics József alapító elnök vezetésével, és még az év szeptember 15-én a Fővárosi Bíróság be is jegyezte. Az alapító elnök betegsége, majd halála következtében a munka megtorpant, majd 2005 februárjában indult újra az új elnök, Blazovich László vezetésével. A kis közösség tevékenysége azóta folyamatos. Emlékoszlopok állításában, emléktáblák elhelyezésében és hozzájuk kapcsolódóan előadássorozatok rendezésében fejeződik ki.

Az Egyesület célja, hogy az ország területén elnéptelenedett falvak emlékével és a XVIII–XIX. századi népességszámhoz képest 50%-kal nagyobb mértékben fogyó falvak sorsával foglalkozzon. Ami az elpusztult falvakat illeti: csupán a Dunántúlon 2300-nál több elnéptelenedett faluról rendelkezünk azonosított adatokkal. Elnevezése csak néhánynak maradt fenn dülő vagy határrész nevéként. Egyesületünk továbbá feladatának tekinti, hogy a pusztásodott faluhelyeket mint kulturális örökségünket a területileg illetékes önkormányzatok részvételével megemlékező ünnepség keretében emlékoszloppal vagy táblával jelölje meg. Az egyesület hangsúlyozott feladatának tekinti a pusztuló falvak demográfiai látelétének elkészítését és bemutatását.

Az elnéptelenedett falvak emlékének az ápolása mellett egyesületünk gondot fordít arra is, hogy rámutasson a visszafejlődő és leépülő községek népességtörténetének bemutatásával arra, hogy ezeknek a falvaknak a népessége már oly mértékben fogy, ami a leépülés okainak és körülményeinek a gondos elemzését teszi szükségessé. 2001-ben Magyarország községeinek a 35,5%-ában a népesség száma az 500 lakost sem érte el. Jelentős a 200 lakosnál kisebb falvak száma is. Ezek a lakosság alapellátását és a népesség reprodukcióját már biztosítani nem tudják. A fent leírt eszközökkel (emlékhely kialakítása, konferenciák rendezése és a gondok feltárása révén) kívánja az Egyesület a szülőföld ismeretét, a népesség megmaradását és gyarapodását szolgálni. A rendezvények a települések közösségének összekovácsolását kívánják szolgálni, az emlékhelyek pedig turisztikai látványossággá hatnak. Legyenek ezen helyek és emlékező pontok zárandok helyei azon települések lakóinak, amelyek határában felállították őket. Erősítsék a helyi azonosságtudatot és lokálpatriotizmust, amelyek nélkül nincsenek kis és nagy közösségek, sőt nemzet és ország sem.

Az első emlékoszlop avatására 2005. május 16-án, pünkösd hétfőn került sor Hárshelyi József, egyesületünk alelnöke, monostorapáti polgármester ügybuzgósága révén a Monostorapáti mellett egykor állt *Almás* bencés kolostor romjainál. Az ünnepi program a délelőtti folyamán helytörténeti matinéval kezdődött, amelyen több előadás hangzott el a kolostor és a község történetéről, majd megemlékező szentmisét mutatott be Korzenszky Richárd (OSB) tihanyi apát. Délután került sor ünnepi műsor keretében a gránit emlékoszlop avatására, amely az egész község lakossága számára élményt jelentett. Azóta minden pünkösd hétfőn helytörténeti napot tartanak a hagyományörzés szép példájaként. A monostorapáti ünnepség a további rendezvények számára példát adott.

Almás egykor az úri nemzetségek által alapított nemzeti kolostorok közé tartozott. Bencések laktak benne. 1117-ben alapította az Atyusz nembeli Atyusz és testvére, Miska Szűz Mária és Minden-szentek (mindazon szentek, akik nem rendelkeztek naptári ünneppel) tiszteletére. Az apátságot 1121-ben szentelték fel. Birtokai: Verestó, Magyarai, Kopolcs, (Balaton)Szabadi, Válus, Pesze föld, Keszi, Sasdikál és Monostorapáti főképp a Balaton-felvidéken feküdtek. Az apátság a törökkorig állt fenn, hiteleshelyi tevékenységet is ellátott. 1548-ban azonban már üresen állt, birtokai világi főurak kezére kerültek, a kolostor pedig az idők folyamán elenyészett.

2005 őszén, október 18-án a levéltári napok keretében Hódmezővásárhely határában a középkori *Szentkirály* falu helyén emeltünk emlékoszlopot Lázár János polgármester, valamint Almási István alpolgármester támogatásával és Hegedűsné Dékány Magdolna szervezésében. A márvány emlékmű (Návay Sándor szobrászművész alkotása) az egykori szentkirályi iskola kertjében emelkedik. A népes középkori település (mintegy 40 állt a mai város nagy határában), amelynek temploma búcsú engedélyt kapott a XIV. század elején, a törökkorban enyészett el. A XIX. században helyén sűrű tanyahálózat jött

létre, ezért épült az iskola. Falu mégsem fejlődött ki. A kolhozosítás a tanyákat elsöpörte, ma már magányosan áll az iskola épülete. Az avató ünnepséget helytörténeti konferencia előzte meg. Meghatódunk, hogy az iskolát lakó utolsó tanító özvegye mellett az egykor ott oktatót nevelők ugyancsak részt vettek az ünnepi népes táborában. A köszöntők, koszorúzás, az emlékmű megszentelése és megáldása mellett az ünnepi hangulatot a vásárhelyi Szent István plébánia templom énekkara emelte Horváth János vezetésével.

2006. június 3-án ugyancsak pünkösd hétfőjén Gyarmati Tiborné polgármester asszony fáradozásának eredményeként több támogató segítségével emlékfát állítottunk a Vas megyei Ivánc határában egykor volt *Lugas* falu, majd major helyén. Az ünnepség Vilmos községi verbita atya által celebrált szentmisével kezdődött, amelyen nagy hatású homiliát tartott, majd *Lugas* történetét bemutató előadások következtek. Megszólt a major utolsó lakóinak egyike, oda kötődő élményeit mondta el. Az emlékhelyen, amely azóta több megemlékezés színhelye lett, kis ünnepség keretében avattuk fel az emlékfát. Amint Gyarmati Tiborné elmondta, az ünnepség és az ott folytatott társas beszélgetés több elgondolás és ötlet megvalósítására indította.

Lugas, a középkori falu azon helyek közé tartozik, amelyek helyi energiái arra képesek, hogy éltessek a kis települést, majd pusztásodása után újra sarjadjon az élet, hogy ismét megszűnjön annak reményében, hogy egyszer újra éled majd. A török világ után uradalmi majorként indult benne az élet. Fényes napjait élte, amikor falai között szervezték 1922-ben Gróf Sigray Antal földbirtokos támogatásával az utolsó fegyveres felkelést az elcsatolt magyarok lakta területek visszaszerzéséért. A külterületi lakott helyet az 1950-es közigazgatási átszervezés során számolták fel.

2006. szeptember 28-án a mai makói határbán a középkorban a Százázér mindkét partján hosszan elnyúlva feküdt *Igás* falu helyét örökítettük meg emlékoszloppal, amelyet Karsai Ildikó tervezett. A levéltári napok keretében szervezett avató ünnepséget konferencia előzte meg, majd a szin pompás ünnepség következett, amelynek hangulatát a makói fúvószenekar emelte. Az emlékhely kialakítását Gilicze János önkormányzati képviselő és Makó város anyagi támogatása tette lehetővé. A kialakított helytörténeti téren azóta többször tartottak koszorúzással egybekötött ünnepséget.

Igás, amelynek neve a helyen végzett igás földművelésre utal, már az Árpád-korban létezett templomos helyként. Az írott forrásokban csak 1508-ban fordult elő először. A korábbi adatokat a régészeti ásatások adataiból ismerjük. Az 1551–52-es Maros-völgyi török hadjáratok során elhagyták lakói, majd újra megültek, ám 1583-ban már pusztaként emlegették a források. Helyén később tanyákat építettek, ám hírét az igási csárda, melyet betyárok is látogattak, messze vitte. Folyamatosan üzemelt, és ma is fogadja az előre bejelentkezett vendégeket. Tulajdonosa adta a helyet az emlékoszlop felállításához.

A 2007-es év két látványos, magas színvonalú avató ünnepséget hozott egyesületünknek. Május 27-én vasárnap pünkösd tanyanap rendezvénysorozatának keretében Makó-Rákoson avattuk a középkori és újkori *Rákos* (ma külterületi lakott hely) tiszteletére emelt oszlopot. A gondolat *Igáshoz* vezet, ahol Nagy-György József vállalkozó és települési képviselő elhatározta az emlékhely létrehozását. Anyagi ráfordítást sem kímélve Gilicze Jánossal közösen végzett szervező munkával Karsai Ildikó vezetésében valósult meg az alkotás, amely szintén zárandokhely lett. Az ünnepségen a kezdeményezést Buzás Péter polgármester, országgyűlési képviselő méltatta, a vendégeket Nagy-György József köszöntötte. A helyi rokonsággal a helyhez kötődő Siket Judit, a regionális közigazgatási hivatal vezetője mondta az avató beszédet, Kovacsics Józsefné a köszöntőt, majd a felszentelés és áldás (Katona Pál, Kotormán István) következett.

Rákos, az Árpád-kori település a középkor során mindvégig létezett, feltehetően a 15 éves háború idején néptelenedett el. A török világot követően a Csanádi síkon a puszták feltörése idején tanyás hely lett, majd a XIX–XX. század során falumag jött létre. Templom építésébe kezdtek, malom örölt a településen, sőt 1954 és 1963 között önálló tanácsú község lett a környező tanyákkal. Onnan Makóval, a 10 km-re fekvő várossal egyesülve külterületi helyként létezik. A lét és nemlét határán álló települések példája.

A Sződligethez közeli *Derenket* Lengyelországból hazánkba érkező gurálok alapították a XVIII. században, akik megtartották lengyeliségüket (nyelvüket és szokásaikat) egészen addig, amíg a két világháború között környékén kormányzói vadászterületet alakítottak ki, és emiatt a lakosokat teljes kárterítéssel magyar falvakba – jobb helyekre – költöztették. A még élő derenkiek visszajárnak rokonaikkal, és megünneplik az egykori falu búcsúját minden év július 28-án. Eme nap eseményeihez kapcsolódva avattuk a derenki emlékoszlopot több száz búcsús és Krakóból érkezett vendégek jelenlétében.

Derenk a magyarországi lengyelek zarándokhelye, ahol kápolnát építettek, és a még álló iskola épületét rendbe hozva múzeumot alakítottak ki. Az egykori faluból a volt fűtca két oldalán a fával benőtt területen még látszanak az egykori épületek földből kiemelkedő halmai, távolabb a korabeli temető sírdombjai. Néhányat gondolnak még, ám a természet, a zöld angyal lassan visszahódítja magának a falu területét. Oszlopunk dacolva az idővel a határátkelőhöz vezető földes út mellett áll azon a helyen, ahol a földes „országútról” a faluba kanyarodott az út.

Egyesületünk eddigi legnagyobb vállalkozását a Magyarországi lengyel Önkormányzattal, a Herman Ottó Múzeum képviselőjében a derenki gyökerű Rémiás Tiborral közösen végezte. A hazai lengyel önkormányzatok között gyűjtést indítottunk. Hárshgyi József alelnökünk a gránittömböt szerezte Siklósról, és bevéslette a kétnyelvű feliratot, és onnan szállították majd állították fel az emlékművet Rémiásék. Oroszlánrészt vállalt a munkából Biernacki Karol, önkormányzati alelnök, ma szegedi levéltárigazgató. Ha ő nincs, ma oszlop sincs.

A 2008-as évben főképp előkészületek folytak, és megtartottuk a szokásos monostorapáti helytörténeti napot. Mégsem maradt az év avatás nélkül, köszönhetően a mindnyájunk által nagyra becsült, fáradozásban fáradhatatlan Simor Ferenc bátyánknak, aki a Baranya megyei Szentlászló melletti *Riticspusztán* az egykori major és iskola emlékére ünnepség keretében emléktábla elhelyezését szervezte meg, megmentve egyesületünket attól, hogy az évben avatás nélkül maradjunk. Az alkalom szép példája a honismerők és az egyesület összefogásának, amelyet, reméljük, sokan követnek majd, ugyanis az oszlopavatásainkon eddig is szép számmal részt vettek.

A 2009-es esztendő sem indított bennünket nagy reményekkel. Mégis három eseményre került sor. A Magyar Urbanisztikai Társaság Észak-Magyarországi Régiója 2009. július 1. és 3. között tartotta éves tudományos konferenciáját a Nógrád megyei Magyaránádon. A konferencia második napján emlékeztek meg a hajdan volt *Kelecsény* nevű községről, amelynek helyét ma a Kelcsénypuszta nevű lakott hely jelzi Magyaránádon határában. Az esemény során a művelődési ház kertjében emlékfát ültettek el, ahol Kovácsics Józsefné a társaság tiszteletbeli örökös tagja tartott egyesületünk képviselőjében méltató beszédet.

További lendületet adott munkánknak, hogy jelentkezett nálunk Németh Tibor Szegeden élő néprajzos kollega, a faluja, Bakonytamási történetének odaadó kutatója, hogy szervezzünk ünnepséget a falutól egykor 3 kilométerre fekvő *Gerrencsér* település emlékére. Az együtt munkálkodás eredményeként végül október 17-én Gerencsérpusztán keresztet állítottunk a település emlékére, az egykori Gerencsérhez vezető út torkolatában pedig Wittmann Ildikó díszítés nélküli X. századi gabonatarló hombárt ábrázoló emlékművét avattuk. Az ünnepséget előadássorozat követte, amely kötetlen beszélgetésben folytatódott. A helytörténeti nap programját részletesen ismerteti Németh Tibor a Honismeret 2009/6. számában, ezért bővebben nem szólunk róla.

A bakonytamási rendezvény után következett Hódmezővásárhelyen egy újabb téglaozlop állítása. Vásárhely Makó mellett élen jár a hagyományápolásban. Nagy határában gondozzák a csomorkányi emlékhelyet, amely név Németh László Égető Eszteréből ismert már, a rárósit, valamint az általunk emelt, már említett szentkirályit. A szikáncsi iskola emléket pedig márványtábla őrzi.

A vásárhelyi ünnepi hetek keretében október 20-án adtuk át Almási István alpolgármester fáradozásának eredményeképp a bodzási iskola épülete előtt a középkori *Barc* és *Solt* települések emlékét vigyázó téglaozlopot az immáron szokásos módon zajló ünnepségen. Az avató beszédet Varsányi Attila a helyi levéltár igazgatója, a Szeremlei Társaság titkára tartotta, e sorok írója pedig az egyesület munkájáról beszélt. Németh László plébános szentelte fel az emlékhelyet. Bagóczki Zsolt szavallatával, valamint a zeneiskola rézfúvós quartettje zeneszámaival emelte az ünnepség fényét.

A kora Árpád-kori Barc nevében mint személynévben a borz szavunk rejtőzik. A XV. századig biztosan fennállt, a defterekben már nem találjuk nevét. A XIX. században sűrű tanyahálózat alakult ki területén, amely a tévesztés nyomán eltűnt. Solt ugyancsak Árpád-kori település volt (neve a szultán, Zoltán, Zsolt nevekké köthető össze), amely ugyancsak a XV. századig állt fenn. Nevét az 1570-es defterben már pusztaként említették. Területén a XIX. század során tanyákat emeltek, amelyek a Barcon lévő sorsában osztoztak. Barc és Solt az egykori téli szállásokból kialakult kis falvak (az előbbi tempomos helyként létezett) emlékét ma az általunk állított téglaozlop őrzi.

Reménykedünk abban, hogy munkánk folytatódik. 2010-ben a mezőhegyesiek támogatásával a középkori *Fűperék* helyét kívánjuk megjelölni. Bizunk benne, hogy sikerül.

Eddigi fáradozásunk alapján néhány összefoglaló megállapításra van módunk azok számára, akik kedvet kapnak hasonló elképzelések megvalósítására. (Anyagunk egyébként bővebb formában megte-

Gerencsér falu emlékműve Bakonytamásiban.
Wittmann Ildikó alkotása

kus rendjében – mint a bevezetőben láttuk –vannak erősebbek és gyengébbek. Hagyjuk élni az előbbieket, óvjuk és védjük a még meglévő utóbbiakat, amellyel életükhöz lehetőséget adunk. Fontos feladat, mert színesítik kultúránkat és humanizálják a tájat, élesen látszanak rajtuk a társadalom és gazdaság változásai. Reméljük, korunkban nem lesz tömeges azon települések száma, amelyek helyén utódaink majd emlékhelyek állítására kényszerülnek.

Blazovich László

A makói fecskepalota

„Együtt kell éljünk a fecskékkel.”
(Nagy Jenőné, makói állatvédő)

A Magyar Madártani Egyesület minden évben újabb veszélyeztetett madárra hívja fel a figyelmet; így lettek az eltűnő madarak nagykövetei idén a fecskék, és lett 2010 a fecskék éve.

Magyarországon három fajuk fészkel: az ember közelségét kereső, épületekbe is beköltöző *füsti fecske*; a külső homlokzatok párkányai, ereszei alatt telepekben élő, rejtőzködőbb *molnárfecske*, és a szakadékos partfalak, homokbányák üregeiben tanyázó *partifecske*. Számuk az élőhelyek szűkülése, az életfeltételek romlása és az időjárás szélsőségei miatt állandóan csökken. Ehhez hozzájárul még az emberi ostobaság és rosszindulat okozta pusztítás is. Nálunk az ezredforduló éveiben történt felmérés-kor állományuk mintegy 220–320 ezer pár füsti-, 100–200 ezer pár molnár- és 140–220 ezer pár partifecske volt.

A fecskék egy szezonban kétszer-háromszor is költenek, egyszerre öt-hét fiókát. Rendkívül hasznosak, főleg a levegőben repkedő rovarokkal táplálkoznak. Fészkeiket sárból rakják – a füsti fecskék fűszálakat is építenek a parányi sárgombócok közé – egy fészek építéséhez kb. 2500-szor fordulnak. A molnárfecskék fészke zárt, fiókáik a kirepülésig láthatatlanok, a füstifecskéké felül nyitott, a kicsinyek etetése a nyilvánosság előtt folyik. Áprilistól szeptemberig tartózkodnak nálunk, ősztől tavaszig Közép- és Dél-Afrikában telelnek.

kinthető a <http://csm-honismeret.uw.hu> honlapon, és szívesen nyújtunk segítséget írásos és szóbeli megkeresésre)

Az emlékhelyek kialakításához az arra vállalkozókat fantáziájuk és pénzügyi lehetőségeik befolyásolják. Így van ez nálunk is. Születtek gránit oszlopok, emlékfák, emléktáblák, téglaoszlopok és figurális alkotások. A felállításhoz méltó helyet szemeljünk ki, lehetőleg út mellett vagy könnyen megközelíthető helyen. Ezáltal teremthetünk helytörténeti kultikus teret, amint számos esetünk bizonyítja. Nemcsak az avató ünnepségek melegítik a résztvevők lelkét, hanem a később oda látogatókat is elgondolkodásra, megállásra és pillanatnyi elmélyedésre készítetik az egyes objektumok. Ezen helyek informatívak, nem hagyják feledni a múlt egy részét, jelenlétükkel részben visszaperlik azt.

Az egyes helyek története rávilágít arra, hogy bár a történelem, az idő nagy gözhangere végigsöpör a településeken, azonban sorsuk mégis egyedi a rajtuk élő emberekéhez hasonlóan. Amint felsorolásunkból látszik, a bemutatott települések története csak elnéptelenedésükben azonos, minden másban egyéni karakterrel rendelkeztek, útjuk megzívlelendő tanulságokkal jár.

A településhálózatban, a települések hierarchi-

Városomat, Makót a hagyma tette híressé, no meg az a szintén Makó névre hallgató középkori vitéz, aki – túl mélyen nézve a boros kupa fenekére – azt hívé valamely fényes dalmát kikötőről, hogy ez már maga Jeruzsálem. Van azonban nálunk más nevezetesség is: a *fecskek*. A város szívében telepedtek meg, a jellegzetesen háromszögletű Széchenyi és Csanád vezér terek találkozásánál szigetként álló neobarokk Bérpalota első emeleti erkélysora alatt. Itt több száz, sárból rakott fészkek sorakozik: Magyarország és egyben Közép-Európa második legnagyobb molnárfecskeketelepe. A legnagyobb Szolnokon van. Ott harminc éve védetté nyilvánították, egyedi természeti értékként kezelik, nálunk viszont évről-évre fellángoló fecskesháború folyik a fecskeármádia védelmezői és ádáz ellenfelei között. Az ügy három éve odáig fajult, hogy az illetékes szakhatóság engedélyével az önkormányzat leveretett nyolcvan fészket a cukrászdabejárat fölül. Helyükre – hogy azoknak a renitens jószágoknak eszükbe ne jusson visszatelepülni – dróthálót szögeztetett, és a kilakoltatott madarak számára új lakhelyet jelölt ki, ám azok nem éltek a lehetőséggel, az *alternatív fészekrakó helyet* nem használták fel. Megyei lapunk társ-újságának internetes fórumán *Fecskemadár sirva néz rá* címmel számos, az iróniát sem nélkülöző megjegyzés született ebből az alkalomból, innen idézek egy kis izeltőt:

– *Naszóval, akkor kik most a fecskegyilkosok?*

– *Fecskegyilkos az, aki jogellenesen fecskét öl.*

– *Méééé? Jogszerűen lehet?*

A fecskesháború oka nagyrészt a madárürülék. A Bérpalota párkánya alatt költő 4–500 fecskepár évente általában három fészkelja fiókat nevel, könnyű kiszámítani, hogy ez szeptemberre több ezer madarat jelent, és az általuk termelt guano tetemes mennyiséget tesz ki. A hosszas csatározás eredményeként felszerelték ugyan a fészkek alá a *fecskepelenkát*, de azt is tisztán kell tartani valakinek.

A fecskeellenesek álláspontja látszólag logikus: szerintük, ahogy az ebtulajdonosnak kötelessége összesöpörni kedvence után a kutyagumit, a fecskvédők is megtehetnék ugyanezt a madárhulladékkal. Vagyis, a csetepaté mélyén vörös fonálként húzódik az alapkérdés – akár csak a demográfiai vitákban – passzió vagy kötelesség, magánügy vagy közügy az élet és az élővilág védelme?

Ha figyelembe vesszük, hogy a fecske nem háziállat, nem kedvtelésből tartott kanári, hanem a bioszféra része, és védett madár is – egyetlen aprócska, másfél-kétédekás példány eszmei értéke tizezer forint –, akkor könnyű eldönteni a vitát, még ha nem is tudjuk meggyőzni a jövőt pillanatnyi kényelmükért feláldozó embertársainkat és a bürokratizmus útvesztőiben tévelygő hivatalt.

Régebben ez a kérdés fel sem merülhetett. A bérpalota földszintjét elfoglaló üzletek alkalmazottai reggelente egy-két vödör hypós víz és néhány csutakká kopott seprű segítségével lemosták az aszfaltot, és senkinek nem jutott eszébe, hogy az épület körül cikázó, csivitelő madárkákát elűzze.

A fecskesháború a fokozódó urbanizáció szülötte. Amikor a tanyák, falvak és kisvárosok népe még nem szakadt ki a természet körforgásából, a fecske áldást és szerencsét jelentett. A szabadkéményes parasztházak kürtőjébe vagy az istállóba beköltöző, vörösbarba torkú füstű fecskét istenfecskének is neveztek, de jutott a szeretetből a ház külső részén, az eresz és a párkányok alatt többedmagával, telepekben fészkelő molnárfecskének is. Chernel István írja *Magyarország madarai ...* (1899) című nagyszerű könyvében – melynek minden sorát áthatja a madarak szeretete –: *Találtam egy kapuszinben Kőszegen 40-nél több fészket.* (Gondolom, azokat senki sem akarta levernii!)

Volt vidék, ahol kalaplevéve köszöntötték a tavasszal visszatérő vándorokat, és a második világháború utáni években, amikor generációm az elemi iskola padjait koptatta, a Fecskét látok, szeplőt hánycok mondóka még általános volt a városi gyerekek között is. Úgy vártuk a fecskék visszatérését, mint a március tizenötödikét, amikor először lehetett szandált és térdzoknit húzni.

A fecskékhez (és természetesen a gólyákhoz) való ragaszkodás abban az időben még általános volt; népünk a szülőföldhöz való kötődés jelképét is látta bennük, de a kikelet hírnökeinek, a nyár búcsúztatóinak, szerelmi postásnak is tekintette őket.

Fecske szavunk keletkezése bizonytalan, valószínűleg a hangutánzó eredetű *fecseg* igéből származik. Írásban először tulajdonnévként fordul elő 1333-ban, első köznévként való leírása negyven évvel későbből ismert. A fecskék sok szólásban, közmondásban, irodalmi műben szerepelnek. Fecskerakásnak neveztek például az *salmával kevert agyagsárból való épületfal-készítést*. Ma is használatos szólásunk: *Egy fecske nem csinál nyarat*. Ballagi Mór szótárában és Herman Ottó madarakról szóló tanulmányában számos másikat is találunk: *Hirmondó fecske tavaszt énekel; Nyári szállásért meg nem telet veld a fecske; Sok fecske ősz jele; Idővel a fecske még házadra szállhat; Anyi, mint őszkor a fecske; El-*

A makói fecskepalota

megy őszszel a fecske, de őtet a veréb nem követi; Neki szokott, mint a fecske a repdeséshez; Leghangosabb deákságú a fecske; Csacsog, mint a fecske; Ritka, mint a fecske a kalitkában.

Beniczky Péter, XVII. századi barokk költészetünk jelese írja: „*Jó hirrel jön fecske, Újúl agyagfészke, Csacsog a házak felett.*” Arany János így hívogatja a fecskéket: „*Tavaszi fecskék, dal kedvesi, Jertek el Isten kőművesi.*” Egy másik versében valóságos kis történetet költ köréjük: „*Van egy kis fecsképár, Mely sárfalamra sárból Szerény fészket csinál, Mely nekem hajnalonként Friss dallal fizeti Le a labkért s a szállást Igen szereti.*” Tompa Mihály is szeretettel említi őket: „*Fecske fészkel az eresztünk alatt, Dehogyan bánthatam a jó madarat; Sőt úgy szeretem s örülök neki, Fiacksáit midőn etetgeti.*” Tóth Kálmánnak az a kívánsága, hogy hamisan zengő kórus „*Ne kísérjen sirba engem; Míg visznek: a háztetőkön Csak a fecske csicseregjen.*” Vajda János szemléletes képet fest jellegzetes röptéről: „*Fecske földet szántva röpdös, Minden oly merengő, csöndes.*” A népdalokban gyakran postásként szerepel: „*Menj el édes fecském, Violám köszöntsd.*” És: „*Fecskécském, fecskécském Vidd el a levelem Gyöngyvári Jánosnak, Kedves galambomnak; Ha ágyában éred, Tedd a váncosára, Ha sétálva éred, Tedd a jobb vállára.*” Egy csángó dalban a legény így énekel: „*Vidd el fecske, vidd el az én leveletem Apámhoz, anyámhoz sz ez én kedvesemhez, Ülly fenyű fájára, szállj ez ablakára Sz ez én kedvesemnek tedd az asztalára.*”

Fenti idézeteket Herman Ottó gyűjtötte össze, ám folytathatjuk XX. századi költőink soraival: Radnóti „*feszkeskemellű, fecskenyelvű régi lány*”-ával; Dzsida Jenő tündéri dalával a megfoghatatlanról: „*Valami történt...Egy búcsuzó fecske átsuhant házunk füstje fölött. Csak ennyi volt.*” Kosztolányi „*a jó isten messengerboyai*”-nak nevezi a fecskéket, Kormos István Szegény Yorickja pedig így beszél: „*komonyám partra vetve fűrésszel elfelezve egy jó öreg sírásó pohárnak kinevez széléről kortyint fecske.*”

Prózaíróinkat is megihlették a fecskék. Bizonyára sokan ismerik Fekete István Csi című fecskeregényét, ám Tömörkény novelláját a görbe hegyek országában, Novibazárban állomásozó magyar bakákról, és a Balkánon át délre vonuló magyar fecskékről kevesebben olvasták. A történetben a honvágtyól szenvedő, alföldi parasztleányek összeszedik a hirtelen hidegre forduló időben dermedten földre hulló madárkákat, és tenyerükbe fogva egyenként életre melengetik az egész csapatot.

Az irodalmi példák sorát egy erdélyi költő-festő soraival zárom, aki az elmúlt két évtizedben – akár a költöző madarak – nyaranta Makóra látogatott a határon túli magyar képzőművészek alkotótáborába. Szinte jelképes, hogy a művésztelep székhelye – ahol lakott – a molnárfeccsketelep tőzsomszédságában volt. Páll Lajos nappal festett, éjszaka verset írt, és mert ablakai a Bérpalotára néztek, témát, hasonlatokat merített a fecskék életéből. „*Fecskék, galambok minden emeleten*”, tudósít egy versben. A Bérpalotáról azt írja: „*Hány kirakata cikázik mellettem*”; „*Madarak röpte tartja kupoláját*”, és a makói esőről, hogy „*zuhog, csak ömlik fecske-fényesen*.” Különös makói őszkőn a közeli fürdő fölött is „*zeng az égi koncert, néhány fecske még a vízre csap.*” Fecske Sári pedig, „*a legkisebb fecske, Így csicsereg, így csicsereg, Én tőletek elmegyek, elmegyek*”...

* * *

Most, amikor a fecskék éve alkalmából a makói molnárfeccskéről írok, a fehérmellényű madárkák még messze vannak. A veszélyekkel teli ötezer kilométeres út, a Szahara, a Földközi-tenger és a Balkán félsziget még előttük áll, itthon azonban úgy tűnik, jelenleg fegyverszünet van a fecskefronton. Nagy Jenőné, a Bérpalota fecskepárti lakóinak valamint az állatvédők egyesületének képviselője és dr. Nagy Lajos, a városi képviselő-testület vagyoni bizottságának elnöke szerint nyugvópontra jutott a helyzet. Az önkormányzat letakarította a fecskepelenkákat, és a Bérpalota üres fészeksora a visszatérő molnárfeccskére vár. Bárcsak szerencsésen megérkezne valamennyi!

Végleges megoldást azonban csak az egész telep védett egyedi természeti értéké nyilvánítása hozna. Az talán megmentené ezt a páratlan értéket, a makói fecskepalotát.

Jámborné Balog Tünde

Füsti fecske képe Herman Ottó: *A madarak hasznáról és káráról* c. könyvéből (Csörgy Titusz rajza)